

ТИМОШИН Д.В.

**СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ЯК АДМІНІСТРАТИВНО ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ****THE ESSENCE AND CONTENT OF MILITARY DISCIPLINE
AS AN ADMINISTRATIVE LEGAL CATEGORY**

У статті підкреслено, що зміст військової дисципліни доцільно розглядати у взаємозв'язку її нормативного, поведінкового, організаційного, ціннісного та результативного складників. Нормативний складник охоплює закріплені законодавством, військовими статутами, Військовою присягою, законними наказами та іншими обов'язковими приписами правила проходження військової служби й поведінки військовослужбовців. Поведінковий складник виражається у свідомому, точному, своєчасному і неухильному виконанні військовослужбовцями покладених на них обов'язків та законних вимог командирів. Організаційний складник характеризує систему управлінських заходів, спрямованих на підтримання статутного порядку, належної організації служби, бойового навчання, взаємодії та внутрішньої узгодженості військових колективів. Ціннісний складник полягає в усвідомленні військовослужбовцями відповідальності за захист Вітчизни, вірності Військовій присязі, повазі до прав і гідності інших осіб, сформованості правової культури, патріотизму та морально-психологічної готовності виконувати військовий обов'язок. Результативний складник виявляється в досягненні такого стану впорядкованості військово-службових відносин, за якого забезпечуються керованість військових формувань, бойове злагодження, належний рівень бойової та мобілізаційної готовності, а також здатність особового складу своєчасно й ефективно виконувати завдання за призначенням. У статті визначено, що військова дисципліна як адміністративно-правова категорія – це урегульований імперативними нормами адміністративного та військового законодавства особливий стан упорядкованості військово-службових відносин, який формується внаслідок усвідомленого, бездоганного, точного і неухильного дотримання військовослужбовцями встановленого порядку проходження військової служби, виконання військового обов'язку, законних наказів командирів та інших передбачених законом вимог, підтримується системою організаційних, виховних, контрольних, заохочувальних і примусових заходів публічно-владного характеру та спрямовується на забезпечення законності, статутного порядку, керованості, бойового злагодження, бойової готовності військових формувань і належного виконання ними завдань щодо захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий механізм, військова дисципліна, військові конфлікти, військовослужбовці, особливий період, правовий режим.

The article emphasizes that the content of military discipline should be considered in the context of its normative, behavioral, organizational, value and effective components. The normative component includes the rules of military service and the behavior of military personnel, enshrined in legislation, military statutes, the Military Oath, legal orders and other mandatory regulations. The behavioral component is expressed in

the conscious, accurate, timely and unwavering performance by military personnel of their duties and the lawful requirements of commanders. The organizational component characterizes the system of management measures aimed at maintaining statutory order, proper organization of service, combat training, interaction and internal consistency of military collectives. The value component consists in the awareness by servicemen of the responsibility for the defense of the Fatherland, loyalty to the Military Oath, respect for the rights and dignity of other persons, the formation of a legal culture, patriotism and moral and psychological readiness to perform military duty. The effective component is manifested in achieving such a state of order in military-service relations, which ensures the manageability of military formations, combat coordination, the appropriate level of combat and mobilization readiness, as well as the ability of personnel to timely and effectively perform assigned tasks. The article defines military discipline as an administrative and legal category as a special state of order in military-service relations regulated by imperative norms of administrative and military legislation, which is formed as a result of conscious, impeccable, precise and unswerving adherence by military personnel to the established procedure for military service, performance of military duty, lawful orders of commanders and other requirements stipulated by law, supported by a system of organizational, educational, control, incentive and coercive measures of a public-authority nature and aimed at ensuring legality, statutory order, manageability, combat coordination, combat readiness of military formations and their proper performance of tasks to protect the sovereignty, independence and territorial integrity of Ukraine.

Key words: *administrative and legal support, administrative and legal regulation, administrative and legal mechanism, military discipline, military conflicts, military personnel, special period, legal regime.*

Актуальність теми. Повномасштабна збройна агресія проти України, тривале функціонування держави в умовах воєнного стану, збільшення чисельності особового складу військових формувань та ускладнення характеру виконуваних ними завдань зумовлюють необхідність переосмислення військової дисципліни не лише як установленого статутами порядку поведінки військовослужбовців, а й як адміністративно-правової категорії, що характеризує зміст владних відносин у військовій організації держави, межі належної поведінки особового складу та засоби забезпечення виконання покладених на нього обов'язків. Від стану військової дисципліни залежать керіваність військових підрозділів, своєчасність виконання наказів, узгодженість дій командирів і підлеглих, підтримання правопорядку у військовому середовищі та спроможність держави виконувати конституційну функцію щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України. Водночас вимога належної організованості та підпорядкованості військовослужбовців має поєднуватися з дотриманням верховенства права, законності, поваги до честі й гідності особи, співмірності дисциплінарного впливу та юридичної відповідальності командирів за реалізацію наданих їм владних повноважень.

Окремого наукового осмислення потребує зміст поняття військової дисципліни, оскільки його нормативне визначення зосереджене переважно на неухильному додержанні військовослужбовцями встановленого порядку та правил, тоді як юридична природа цього явища охоплює правові норми, принципи військової служби, відносини субординації, дисциплінарні повноваження командирів, правомірну поведінку підлеглих, засоби переконання і примусу, а також гарантії захисту від владного свавілля. Зведення військової дисципліни лише до фактичного стану дотримання порядку або обов'язку виконувати накази необґрунтовано звужує її правовий зміст, адже вона водночас постає метою адміністративно-правового регулювання, принципом організації військової служби, нормативно визначеним режимом поведінки та результатом належної реалізації управлінських повноважень. З'ясування її сутності, характерних ознак і структурних складових створює теоретичне підґрунтя для вдосконалення дисциплінарного законодавства, розмежування правомірної вимогливості командира та неправомірного обмеження прав військовослужбовця, а також забезпечення послідовності правозастосовної практики.

Огляд останніх досліджень. Загальна характеристика військової дисципліни та її адміністративно-правового забезпечення були комплексним науковим викликом для таких вчених як А. Бейкун, П. Богущкий, В. Вернигора, О. Волуйко, О. Гавришук, О. Дручек, В. Залужний, В. Коломієць, І. Копотун, О. Кривенко, В. Мина, С. Пасіка, О. Пелагеша, С. Петков, Є. Соболев та інші.

Однак, військова дисципліна як категорія адміністративного права постійно набуває нових рис та характеристик, що обумовлено умовами особливого періоду в Україні, що зумовлює своєчасність дослідження забезпечення військової дисципліни.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати сутність та зміст військової дисципліни як адміністративно-правової категорії, визначити її характерні ознаки, структурні складові і місце в механізмі правового регулювання військово-службових відносин.

Виклад основних положень. Досліджуючи сутність та зміст військової дисципліни як адміністративно-правової категорії варто зазначити, що термін «дисципліна» досить широко використовується в найрізноманітніших сферах суспільного життя, як в науці, так і в побуті. Хоча трактування, змістовне навантаження поняття може різнитися – в одних випадках під дисципліною розглядають ціль та результат діяльності, в інших – засіб досягнення поставленої мети. Наприклад, уже в працях античних філософів зустрічаються спроби тлумачення дисципліни як самостійної категорії. Так, Плутарх трактував дисципліну як джерело сили і потужності війська та держави в цілому; Арістотель вбачав дисциплінованість суспільства в його солідарності, наголошуючи, що для панування над великою масою рабів необхідно виховувати в душі солідарності все суспільство вільних; Цицерон асоціював дисципліну громадян з неухильним виконанням ними своїх обов'язків перед державою, а за необхідності – і захисту її з мечем в руках [1].

Передумовою та основою дисципліни є наявність загальновизнаних чи нормативно закріплених правил (норм, вимог) поведінки, що є так би мовити її «статикою». З іншої сторони, дисципліна передбачає обов'язок дотримання особою (особами) певних, встановлених у суспільстві правил (норм, вимог) поведінки, встановленого (загальновизнаного) порядку взаємовідносин учасників суспільних відносин – що в свою чергу є її «динамікою» [2].

У загально-філософському розумінні під дисципліною розуміють: 1) ціль та результат діяльності суб'єкта чи колективу; 2) засіб досягнення поставленої мети. З точки зору соціальних наук, дисципліна розглядається як інструмент, за допомогою якого здійснюється узгодження діяльності та вчинків кожної людини з інтересами колективу, неухильне виконання обов'язків перед останнім; і в той же час – як інструмент забезпечення прав і свобод людини, створення нормальних умов для її існування [3].

На думку Г.П. Середи та С.Г. Стеценка, дисципліна – це свідоме дотримання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у державному і суспільному житті [4, с. 142]. Гарасимов О.І. обґрунтовує поняття дисципліни як «встановленого нормами права порядку взаємовідносин учасників суспільних відносин, що визначає процедурні елементи реалізації останніми своїх прав та виконання ними ж обов'язків у процесі сумісної діяльності в тій чи іншій сфері суспільного виробництва» [5, с. 141–142]. На думку О.В. Скакун, у понятті «дисципліна» відбиваються: 1) вимоги суспільства до індивідів і колективів; 2) соціальна поведінка людини з погляду її відповідності інтересам суспільства, законності, правовій культурі [6, с. 459–461].

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дисципліна є комплексною соціально-правовою категорією, зміст якої не може бути зведений виключно до сукупності встановлених правил поведінки або до формального обов'язку їх виконання, оскільки вона одночасно характеризує нормативно визначений порядок суспільних відносин, фактичну поведінку їх учасників, ступінь усвідомлення ними покладених обов'язків, а також результат узгодження індивідуальних дій із загальними інтересами держави, суспільства чи певного колективу. Статичний аспект дисципліни виявляється в існуванні правових та інших соціальних норм, які визначають належну модель поведінки суб'єктів, тоді як її динамічний аспект полягає у свідомому й послідовному виконанні відповідних приписів у процесі практичної діяльності, водночас дисципліна виконує не лише обмежувальну або примусову функцію, а й має організаційне та гарантійне значення, оскільки забезпечує передбачуваність суспільних відносин, узгодженість спільної діяльності, реалізацію прав і законних інтересів її учасників, а також створення необхідних умов для досягнення визначених суспільно значущих цілей.

Отже, дисципліну доцільно визначити як заснований на правових та інших соціальних нормах стан упорядкованості суспільних відносин, що формується внаслідок свідомого, належного і послідовного дотримання їх учасниками встановлених правил поведінки, виконання покладених на них обов'язків та узгодження індивідуальних дій із законними інтересами держави, суспільства або відповідного колективу, забезпечуючи організованість спільної діяльності, реалізацію прав і свобод людини та досягнення визначених цілей.

Зазвичай поняття дисципліни пов'язується з певною сферою суспільного життя або відповідним типом діяльності, у межах якої суб'єкти реалізують визначену модель поведінки. Відповідно, виділяють трудову, виконавчу, фінансову, транспортну, партійну тощо дисципліну. Виділення військової дисципліни як окремого виду обумовлюється, передовсім, а) специфікою сфери її застосування; б) особливостями адміністративно-правового статусу її носіїв (військовослужбовців ЗСУ та прирівняних до них категорій). Найчастіше військову дисципліну розглядають як специфічний порядок взаємовідносин між спеціальними суб'єктами – військовослужбовцями ЗСУ та іншими категоріями осіб, зайнятими на службі мілітаризованого характеру, що має відповідну мету, принципи, способи і методи забезпечення, та регулюється відповідним законодавством [3].

Як справедливо наголошує О.В. Кривенко, «специфіка сфери застосування військової дисципліни полягає у тому, що військова організація є специфічним суб'єктом, що потребує від своїх членів чіткості, точності, ретельності, витримки, швидкості виконання всіх наказів та розпоряджень; це створює передумови того, що військова дисципліна є одним із принципів військового будівництва, виконує роль організуючого фактору, має особливо важливе значення, так як є однією з найважливіших умов бойової готовності військ [7, с. 56]. З урахуванням зазначеного, слушною є позиція тих науковців, які пропонують виділяти такі підвиди військової дисципліни (дисципліни воєнізованого формування): 1) дисципліну службово-бойової діяльності; 2) організаційну дисципліну; 3) учбову дисципліну; 4) дисципліну взаємодії; 5) самодисципліну особового складу [8, с. 281].

Цікавою є думка, що в основі військової дисципліни лежить дотримання правопорядку та законності при несенні військової служби – саме успішність виконання цієї вимоги характеризує рівень дотримання дисципліни в цілому. Законність є правовою основою правопорядку та військової дисципліни, як політико-правове явище відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права та влади, права та держави [9].

Залужний В.Ф. у своїй праці зазначає, що військова дисципліна – це урегульований на законодавчому рівні специфічний порядок взаємовідносин між спеціальними суб'єктами – військовослужбовцями ЗСУ та прирівняними до них категоріями осіб, зайнятими на службі мілітаризованого характеру, що має відповідну мету, стандарти, принципи, способи, методи забезпечення та слугує обов'язковою умовою бойового злагодження військових підрозділів, частин, з'єднань та органів управління ними під час ведення бойових дій, виконання інших завдань, а також способом підтримання їх бойової готовності. Поряд з цим, автор пропонує алгоритм розкриття сутності поняття військової дисципліни, який полягає у: 1) з'ясуванні особливостей нормативного закріплення поняття військової дисципліни; 2) установленні параметрів взаємозв'язку військової дисципліни із іншими близькими значенням поняттями і категоріями; 3) визначенні її функціональної ролі у суспільних відносинах. Реалізуючи зазначений алгоритм, обґрунтовано, що чинна нормативна база у цілому виконує функцію регулювання дисциплінарних правовідносин у військових формуваннях, проте, деякі її положення, з огляду на воєнний час та підвищені вимоги до мобілізаційних, оперативних і тактичних спроможностей ЗСУ, потребують удосконалення. Визнано доцільним установлення кримінальної відповідальності за окремі види дисциплінарних проступків [3].

Варто підкреслити, що законодавцем також закріплене визначення поняття військова дисципліна. Так, відповідно до приписів Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України. Військова дисципліна ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі [10].

Військова дисципліна досягається шляхом: – виховання високих бойових і морально-психологічних якостей військовослужбовців на національно-історичних традиціях українського народу та традиціях Збройних Сил України, патріотизму, свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, вірності Військовій присязі; – особистої відповідальності кожного військовослужбовця за дотримання Конституції та законів України, Військової присязи, виконання своїх обов'язків, вимог статутів Збройних Сил України; – формування правової культури військовослужбовців; – забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, виховання культури гендерної рівності та нетерпимості до будь-яких проявів дискримінації, в тому числі за ознакою статі, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, сексуальним домаганням

та правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості у військовому колективі; – умілого поєднання повсякденної вимогливості командирів і начальників (далі – командири) до підлеглих без приниження їх особистої гідності, з дотриманням прав і свобод, постійної турботи про них та правильного застосування засобів переконання, примусу й громадського впливу колективу; – зразкового виконання командами військового обов'язку, їх справедливого ставлення до підлеглих; – підтримання у військових з'єднаннях, частинах (підрозділах), закладах та установах необхідних матеріально-побутових умов, статутного порядку; – своєчасного і повного постачання військовослужбовців встановленими видами забезпечення; – чіткої організації і повного залучення особового складу до бойового навчання [10].

Проведений аналіз наукових позицій та положень чинного законодавства дає підстави стверджувати, що сутність військової дисципліни як адміністративно-правової категорії не вичерпується бездоганним і неухильним додержанням військовослужбовцями встановлених правил, оскільки охоплює нормативно визначений порядок проходження військової служби, особливому систему службових взаємовідносин, усвідомлене виконання військового обов'язку, законних наказів і розпоряджень командирів, а також сукупність організаційних, виховних, контрольних, заохочувальних і примусових засобів, за допомогою яких уповноважені суб'єкти публічної адміністрації забезпечують належну поведінку особового складу. Її адміністративно-правова природа зумовлюється тим, що відповідні відносини виникають у сфері публічної служби та оборони держави, регламентуються переважно імперативними нормами адміністративного і військового законодавства, характеризуються субординацією, єдиноначальністю, владним характером повноважень командирів і спеціальним адміністративно-правовим статусом військовослужбовців, а їх дотримання гарантується можливістю застосування передбачених законом заходів переконання, заохочення, контролю, громадського впливу та юридичного примусу.

Зміст військової дисципліни доцільно розглядати у взаємозв'язку її нормативного, поведінкового, організаційного, ціннісного та результативного складників. Нормативний складник охоплює закріплені законодавством, військовими статутами, Військовою присягою, законними наказами та іншими обов'язковими приписами правила проходження військової служби й поведінки військовослужбовців. Поведінковий складник виражається у свідомому, точному, своєчасному і неухильному виконанні військовослужбовцями покладених на них обов'язків та законних вимог командирів. Організаційний складник характеризує систему управлінських заходів, спрямованих на підтримання статутного порядку, належної організації служби, бойового навчання, взаємодії та внутрішньої узгодженості військових колективів. Ціннісний складник полягає в усвідомленні військовослужбовцями відповідальності за захист Вітчизни, вірності Військовій присязі, повазі до прав і гідності інших осіб, сформованості правової культури, патріотизму та морально-психологічної готовності виконувати військовий обов'язок. Результативний складник виявляється в досягненні такого стану впорядкованості військово-службових відносин, за якого забезпечуються керуваність військових формувань, бойове злагодження, належний рівень бойової та мобілізаційної готовності, а також здатність особового складу своєчасно й ефективно виконувати завдання за призначенням.

Особливість військової дисципліни полягає у поєднанні внутрішнього переконання військовослужбовця щодо необхідності належного виконання військового обов'язку із зовнішньою владно-організаційною діяльністю командирів, яка охоплює контроль, заохочення, переконання та застосування передбачених законом заходів примусу. При цьому дисциплінарна влада має реалізовуватися на засадах законності, справедливості, пропорційності та поваги до честі й гідності військовослужбовця, у зв'язку з чим військова дисципліна постає не лише засобом забезпечення підпорядкування, а й правовим механізмом належної організації військової служби.

Висновки. Таким чином, військову дисципліну як адміністративно-правову категорію доцільно визначити як урегульований імперативними нормами адміністративного і військового законодавства особливий стан упорядкованості військово-службових відносин, який формується внаслідок усвідомленого, бездоганного, точного і неухильного додержання військовослужбовцями встановленого порядку проходження військової служби, виконання військового обов'язку, законних наказів командирів та інших передбачених законом вимог, підтримується системою організаційних, виховних, контрольних, заохочувальних і примусових заходів публічно-владного характеру та спрямовується на забезпечення законності, статутного порядку, керуваності, бойового злагодження, бойової готовності військових формувань і належного виконання ними завдань щодо захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України.

Список використаних джерел:

1. Ганьба О.Б. Службова дисципліна в діяльності суб'єктів охорони державних кордонів України. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 9 (201). С. 87–90.
2. Мамчур Д.В. Сутність та значення дисципліни в державі. *Форум права*. 2008. № 2. С. 344–348.
3. Залужний В.Ф. Військова дисципліна: поняття, особливості нормативного закріплення, місце у системі правових категорій, функції. *Адміністративне право і адміністративний процес, інформаційне право. Право і суспільство*. №4. 2022. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/85ca2cd4-38f3-4ef9-a08b-9094e1ab31c5/content>
4. Серeda Г.П. Проблеми теорії держави і права: навчальний посібник у визначеннях та схемах. Г.П. Серeda, С.Г. Степенко. К.: КНТ, 2008. 183 с.
5. Гарасимів О.І. Дисциплінарна відповідальність працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. № 2. С. 138–145.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків. Консум, 2001. 656 с.
7. Кривенко О.В., Качан І.І. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навч. посібник. К.: 2008. 182 с.
8. Гавришук О. М. Військова дисципліна як правова категорія. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 31. С. 279–287. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2016_31_24
9. Рижаневський Б. Військова дисципліна, законність і правопорядок необхідні умови забезпечення військової служби. *Віче*. 2010. № 18. С. 29–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_18_13
10. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. С. 197.

Дата першого надходження статті до видання: 06.05.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.06.2026